

Мікула Н.А., д.е.н., професор,
Інститут регіональних
досліджень НАН України,
м. Львів;

Шахраюк-Онофрей С.І., здобувач,
Буковинський державний
фінансово-економічний університет,
м. Чернівці

Факторні впливи на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів

У статті здійснено систематизацію основних факторів впливу на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів за ознаками приналежності до об'єкта, а також можливості їх коригування. Виявлено специфіку впливу таких екзогенних неврегульованих факторів, як інтеграційні процеси, вимоги економіки знань, науково-технічний прогрес та можливості забезпечення сталого розвитку за такого впливу досліджуваних територій. Проведено типологію суб'єктів бізнесу залежно від екстернальних ефектів унаслідок їх діяльності для сталого розвитку території.

Ключові слова: сталий розвиток, сільська територія прикордонних регіонів, організаційно-економічний механізм, факторний вплив, екстернальний ефект.

В статье проведена систематизация основных факторов влияния на устойчивое развитие сельских территорий приграничных регионов по признакам принадлежности к объекту, а также возможности их корректировки. Определена специфика влияния таких экзогенных неурегулированных факторов, как интеграционные процессы, требования экономики знаний, научно-технический прогресс и возможности обеспечения устойчивого развития под таким влиянием исследуемых территорий. Проведена типология субъектов бизнеса в зависимости от экстернальных эффектов вследствие их деятельности для устойчивого развития территории.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сельская территория приграничных регионов, организационно-экономический механизм, факторное влияние, экстернальный эффект.

The main factors influencing the sustainable development of rural border regions on the grounds of belonging to the object, as well as their possible adjustment in article were systematized. The specific effects of exogenous outstanding factors as integration processes, the requirements of the knowledge economy,

technological progress and sustainable development opportunities for such exposure study areas was founded. A typology of business entities, depending on the externality effects as a result of their work for the sustainable development of the territory was viewed.

Key words: *sustainable development, rural area of border regions, organizational and economic mechanism, factor effects, externalities effect.*

Постановка проблеми. Якісне дослідження сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів вимагає простеження факторних впливів, які значною мірою відображають специфічність досліджуваних просторових локацій. Річ у тому, що сільські території прикордонних регіонів підлягають посиленому впливу факторів, зумовлених їх геополітичним, що веде до перерозподілу логістичних потоків фінансових, людських та інших ресурсів.

Важливість дослідження посилюється ще й тим, що виявлення та характеристика факторного впливу дає змогу: визначити напрями його коригування з метою досягнення цілей сталого розвитку, зокрема можливостей нівелювання негативних впливів та посилення позитивних; здійснювати якісне стратегічне планування розвитку територій на основі прогностичних розрахунків з урахуванням можливих факторних впливів у даному часово-просторовому вимірі і на перспективу; виокремити проблемні процеси сільських територій, обумовлені не залежними від них явищами – факторами екзогенного характеру та до яких потрібно застосовувати пошук сценарних варіантів пристосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність вивчення сталого розвитку в просторовому вимірі сьогодні для регіонів України досить значна. Це зумовлює постійний підвищений інтерес до даного питання. Серед численних напрацювань варто відзначити праці таких дослідників, як О. Акименко, С. Божко, М. Бутко, З. Герасимчук, М. Голубець, В. Карпінський, В. Кравців, Л. Масловська, Н. Павліха та інші. Вчені різноаспектно підходять до питання факторного впливу на сталий розвиток країни, регіонів, окремих галузей та сфер людської життєдіяльності. Однак, водночас, практично немає напрацювань з виявлення такої специфіки щодо сільських територій прикордонних регіонів, що підтверджує актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження факторного впливу на сталий розвиток сільських територій прикордонних

регіонів, які відзначаються специфічністю геополітичного становища та, як наслідок, підвищеною мобільністю населення.

Завданнями статті у контексті виконання сформульованої мети визначено:

- систематизацію основних факторів впливу на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів за ознаками приналежності до об'єкта, а також можливості їх коригування;

- виявлення специфік впливу таких екзогенних неврегульованих факторів, як інтеграційні процеси, вимоги економіки знань, науково-технічний прогрес та можливості забезпечення сталого розвитку за такого впливу досліджуваних територій;

- типологію суб'єктів бізнесу залежно від екстернальних ефектів унаслідок їх діяльності для сталого розвитку території.

Виклад основного матеріалу. Важливо розуміти, що сучасні умови розвитку сільських територій прикордонних регіонів вимагають пошуку нових факторів-каталізаторів змін з метою забезпечення їх сталості. У цьому аспекті цілком справедливо констатує А. Колот, що соціально-економічний розвиток має здійснюватися в новому форматі, для чого необхідно задіяти нові фактори, здатні забезпечити динамізм, масштабність, багатовекторність змін в усіх сферах суспільного буття задля набуття конкурентних переваг та забезпечення в умовах глобалізації стійкого розвитку [1]. Тобто, керований вплив організаційно-економічного механізму на забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів може здійснюватися непрямым шляхом через формування, посилення, усталення (укорінення) функціонування та конструктивну трансформацію відповідного фактора.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів має свої специфічні особливості, які наочно проявляються завдяки виявленню факторного впливу на такі процеси. При цьому важливо усвідомлювати, що розвиток – завжди зміна, яка може бути детермінованою – якщо визначені параметри кожного майбутнього стану, і недетермінованою – майбутні стани зумовлені факторами випадковості (стохастичності) і невизначеності (ймовірності) Тобто згідно з даним підходом актуалізуються такі ключові фактори розвитку, як мінливість, спадковість та добір, які можуть реалізуватися за умов дії *трансформаційного еволюційного механізму* як сукупності логічних зв'язків і процедур [2, с. 79, 85].

Факторний вплив на сталий розвиток сільських територій очевидно є надзвичайно потужним і неоднозначним, що зумовлює необхідність його *екстернального контролю*. Власне саме ця функція управління повинна передувати визначенню напрямів коригування факторного впливу з метою забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій [3, с. 45; 4; 5].

Варто підкреслити, що для сільських територій окреслюється закономірність у формуванні взаємопов'язаного впливу усіх негативних явищ в один цілісний ланцюг, що створює своєрідне «замкнене коло» проблем. Для прикладу, вартість навчання одного учня в сільській школі обернено пропорційна кількості учнів, кількість учнів безпосередньо залежить від кількості осіб репродуктивного віку, які проживають у селі, що, зі свого боку, визначається економічними, соціальними та побутовими умовами в сільських населених пунктах [6, с. 20]. Таку замкненість потрібно долати через трансформацію негативних факторів на позитивні з допомогою інструментарію організаційно-економічного механізму.

Науковці вже тривалий час ведуть дискусію стосовно факторів, що забезпечують довгостроковість сталого росту та зміну його якості, проте універсального підходу до їх систематизації немає. Вважаємо, що визначення факторного впливу на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів, що має слугувати концептуальним базисом регульовального впливу відповідного організаційно-економічного механізму, пропонуємо здійснювати з розподілом таких факторів за *ознакою приналежності до об'єкта* – екзогенні й ендогенні, а також за *ознакою можливості коригування* – регульовані, частково врегульовані, нерегульовані. Регульованість при цьому визначається щодо територіальних громад сільських населених пунктів прикордонних регіонів (табл. 1). Звертаємо увагу, що наведений перелік факторів обмежується саме ключовими, завдяки яким, на наш погляд, повинен справлятися регульований вплив на забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій. Однак він може бути й значно розгорнутішим.

Таблиця 1

Ключові фактори впливу на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів*

№ з/п	Група факторів	Фактори	Загальна специфіка впливу
ЕКЗОГЕННІ			

1	Неврегульовані	Інтеграційні процеси (у тому числі євроінтеграція)	Впливи на природоохоронний менталітет, систему цінностей, мобільність та можливості підприємницької діяльності
2		Вимоги економіки знань	Нові вимоги до наукоємності продукції з метою забезпечення достатнього рівня її конкурентоспроможності
3		Науково-технічний прогрес	Нові можливості використання ресурсоощадних технологій
4		Стратегічні пріоритети держави	Місце в стратегічних орієнтирах розвитку держави необхідності сталого розвитку та розвитку українського села, що веде до перерозподілу фінансових ресурсів, зміщення акцентів державної політики
5		Державна політика сталого розвитку	Конкретизація відповідальних суб'єктів та ресурсне забезпечення управлінських рішень із забезпечення сталості розвитку держави та регіонів
6		Державна політика розвитку сільських територій	Конкретизація відповідальних суб'єктів та ресурсне забезпечення управлінських рішень щодо розвитку сільських територій, надання їм більших можливостей розвитку
7	Частково врегульовані	Інноваційні процеси	Нові можливості використання ресурсоощадних технологій, які можуть продукуватись і в межах сільських територій, набуваючи популярності на вищих ієрархічних рівнях
8		Структура регіональної економіки	Переваги здійснення підприємницької діяльності у видах, затребуваних регіональною економікою, які, втім, можуть деструктивно впливати на сталість сільських територій
9		Підприємницька діяльність іноземних суб'єктів	Додаткові експлуатації ресурсного потенціалу сільських територій за участю іноземного капіталу
10		Діяльність економічних суб'єктів	Додаткові експлуатації ресурсного потенціалу сільських територій з екстернальними ефектами
ЕНДОГЕННІ			
11	Неврегульовані	Геополітичне становище	Підвищення мобільності населення, виникнення додаткових можливостей ринків збуту з націленістю на іноземного споживача
12	Частково врегульовані	Освітня система	Можливості доступу до якісної освіти з наслідковою конкурентоспроможністю сільських мешканців на регіональному та міжнародному ринку праці
13		Система охорони здоров'я	Можливості доступу до якісної медицини з підтримкою стану здоров'я населення на належному рівні, профілактикою хронічних захворювань тощо
14		Приватизаційні процеси	Можливості здійснення підприємницької діяльності, участь у формах кооперації тощо
15		Транскордонне співробітництво	Реалізація спільних проектів з об'єднанням зусиль досягнення цілей сталого розвитку
16	Регульовані	Мобільність	Схильність до зміни місця проживання та трудової діяльності на територіях з вищим рівнем життя
17		Покровительство біженців	Додатковий дохід з прикриванням нелегальних міграційних потоків та підвищенням ризиковості таких процесів для сільських мешканців
18		Освітньо-кваліфікаційна структура населення	Наявність фахівців, робітників відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, здатних здійснювати трудову діяльність у видах діяльності, що сприяють оптимальному використанню ресурсного потенціалу території
19		Підприємницька активність	Схильність до підприємництва через розвиток самозайнятості та створення можливостей трудової діяльності для решти економічно активного населення сільських територій
20		Архаїзація та деіндустріалізація сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах	Практика надмірної фізичної праці з мінімальним застосуванням передових технологій, що дають змогу не допускати невідновлюваних втрат ресурсного потенціалу
21		Екологічна свідомість	Ціннісне домінування бережливого відношення до довкілля, нормування споживацьких та інших потреб
22		Система моральних	Співвіднесення матеріальних та нематеріальних цінностей, що

	цінностей	проявляється у схильності надмірної експлуатації ресурсів (у тому числі особистісного трудового потенціалу) задля вищих прибутків
23	Спосіб життя	Ведення домашнього господарства, дотримання традицій (у тому числі християнських) як передумови формування системи цінностей, наслідування поведінки інших осіб-односельчан

* Складено авторами

Охарактеризуємо окремі фактори впливу, що вирізняються *екзогенним неврегульованим характером*. Щодо *інтеграційних процесів* як екзогенних неврегульованих факторів, то тут насамперед актуалізується питання євроінтеграції та її впливу за різними напрямками на розвиток сільських прикордонних територій, що переважно зводяться до ризиків для сільського господарства, а також підвищення мобільності економічно активного населення. Факторний вплив інтеграційних процесів, зокрема євроорієнтованих, засвідчує їх комплексне відображення стосовно різних аспектів забезпечення сталого розвитку сільських територій прикордонних регіонів. Особливу увагу привертає те, що просторова концентрація інтеграційних процесів здійснюється в рамках транскордонного співробітництва, факторність якого виявляється щодо ендегенних частково врегульованих факторів, які будуть проаналізовані далі.

До групи екзогенних неврегульованих факторів також включаємо вимоги *економіки знань*. Їх факторний вплив на сільські території прикордонного регіону виявляється в необхідності посилення наукоємності продукції, потреба в чому актуалізувалась і в інтеграційних процесах. Тут звертаємо увагу, що основна відмінність нової економіки (економіки знань) від попередніх полягає у докорінній зміні рушійних сил і самої філософії розвитку. Щодо впливу даного фактора може постати запитання, наскільки важливим є посилення ролі знань для досліджуваних територій, адже село традиційно вирізняється більш ресурсомісткими видами діяльності, переважанням фізичної праці, яка не вимагає наявності високого освітньо-кваліфікаційного рівня. Разом з тим, якщо йдеться про сталий розвиток цих територій, то посилення ролі знань є необхідною умовою «розумної» експлуатації ресурсного потенціалу з пошуком кращих рішень (передовсім технологічних) недопущення його виснаження, а також такого використання, щоб одержані вигоди були максимальні з одночасним балансуванням щодо необхідності відновлення цих ресурсів.

З іншого боку, економіка знань ставить нові вимоги до економічно активного населення, яке в умовах підвищеної трудової мобільності прикордонного регіону переважно орієнтоване на

еміграцію й здійснення своєї трудової діяльності в сусідній країні (на постійній чи тимчасовій основі). За тенденціями така діяльність часто обмежується низькокваліфікованими зобов'язаннями, що призводять до втрати набутого в Україні освітньо-кваліфікаційного рівня. Як наслідок, окрім втрат людського капіталу, території зазнають катастрофічних втрат людського потенціалу з деструктивними впливами на майбутні покоління. Тому підвищення ролі знань для місцевих мешканців може бути запорукою трудової діяльності за кордоном на вищих кваліфікаційних умовах, що дасть змогу трансформувати негативний вплив міграції на більш позитивний завдяки росту інтелектуального потенціалу цих осіб та можливостей використання їх досвіду в місцевості, де вони постійно проживають.

У тісному зв'язку з впливом вимог економіки знань, на нашу думку, перебувають і впливи *науково-технічного прогресу*. Можливості науково-технічного прогресу щодо розвитку продуктивних сил в усіх галузях виробничої сфери, а також ріст на цій основі продуктивності й ефективності суспільної (у тому числі аграрної) праці допомагають меншій кількості сільських мешканців і тих, хто працює у сільському господарстві, виробляти зростаючі обсяги сільськогосподарської продукції для продовольчого забезпечення всього населення країни. Тобто в умовах розвитку науково-технічного прогресу відносне зменшення сільського населення і зайнятих в аграрному секторі економіки є об'єктивно необхідним, закономірним процесом. Щодо абсолютного зменшення чисельності мешканців села та аграрних працівників, то воно може бути соціально виправданим тільки за умови випередження темпів росту обсягів виробництва сільськогосподарської продукції над темпами скорочення чисельності зайнятих у цій галузі за рахунок підвищення продуктивності аграрної праці на основі росту її фондо- та енергоозброєності, тобто заміни живої праці на уречевлену [7, с. 57]. Отже, впливи науково-технічного прогресу на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів варто розглядати не лише в ключі впровадження нових технологій та рішень, що допомагають оптимізувати експлуатацію ресурсного потенціалу, але й вимушеного вивільнення економічно активного населення зі сфер діяльності, впровадження таких технологій, які не потребують відповідної кількості «робочої сили». У зв'язку з цим дія організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій повинна передбачати розвиток трудомістких видів

економічної діяльності, не допускаючи високого рівня безробіття місцевих жителів, наслідком чого буде поширення девіантних проявів, схильності до еміграції або ж одержання доходів незаконним шляхом, у тому числі через несанкціоноване використання наявних ресурсів.

Серед *екзогенних частково врегульованих* щодо сільських територій *факторів* особливу увагу звернемо на впливи діяльності економічних суб'єктів. Щодо них варто враховувати так звані екстернальні ефекти від їхньої діяльності, які можуть бути позитивними та негативними. Перші зумовлені прискоренням процесів відтворення природних екосистемних факторів завдяки таким видам господарської діяльності, як лісоведення, лісомеліорація, збереження природних об'єктів, бджільництво, ресурсозбереження тощо. Другі являють собою збитки від погіршення умов функціонування для решти господарюючих суб'єктів (забруднення природного середовища, порушення ландшафтів, погіршення здоров'я населення, збитки для комунального господарства) [8, с. 76, 83]. Тому, важливо стимулювати домінування позитивних екстернальних ефектів через вмотивованість суб'єктів бізнесу нести вимушені збитки (витрати) на користь збереження ресурсного потенціалу сільської території та недопущення порушення її екосистеми. З іншого боку, в господарській структурі території повинні обіймати вагому нішу суб'єкти, які здійснюють свою діяльність з відновлення та збереження екосистем (рис. 1).

Рис. 1. Типологія суб'єктів бізнесу залежно від екстернальних ефектів для сталого розвитку території*

* Складено авторами на основі джерела: [8, с. 76, 83]

Щодо *ендогенних частково врегульованих факторів*, то тут особливої уваги потребує факторний вплив транскордонного співробітництва, яке відіграє роль своєрідного каталізатора процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій до середньоєвропейських стандартів, сприяючи вільному руху товарів, людей і капіталів через кордон [9, с. 191]. Впливи даного фактора потрібно визначати з урахуванням того факту, що реальна транскордонна соціально-економічна взаємодія на окремих ділянках кордону поширюється на різну «глибину» території суміжних країн. Найбільша глибина цієї взаємодії закономірно спостерігається вздовж транспортних коридорів, які перетинають кордон [10, с. 22]. Відповідно важливо з'ясувати, чи сільські території обмежують таку «глибину», чи є проміжними формальними територіями, або ж повноцінними учасниками транскордонних взаємовідносин.

У групі *ендогенних регульованих факторів* закономірно домінує вплив мобільності населення, яку не можна розглядати лише в трудовому ракурсі. Дедалі помітніший деструктивний вплив спостерігаємо щодо практики сільських жителів покровительства біженцям, що формує значну частину їхніх доходів. Для забезпечення сталого розвитку досліджуваних територій цей досвід містить загрозу асиміляційних процесів, адже національна приналежність осіб, які прагнуть надалі перетнути кордон у Єврозону, практично завжди є азійською. Поряд з цим виникають ризики інфекційних захворювань, підвищення рівня злочинності тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Вивчення факторного впливу на сільські території прикордонних регіонів дає змогу виокремити їх специфічність щодо решти просторових локацій країни. Факторний вплив важливо також враховувати для визначення напрямів дії організаційно-економічного механізму сталого розвитку досліджуваних територій. Зокрема тут потрібно розуміти, що забезпечення сталості часто більш ефективно можна здійснити коригуванням відповідних факторів, а це надалі допоможе досягти цілей сталого розвитку на тривалу перспективу, забезпечуючи на сільських територіях балансування потреб їх мешканців та обсягів експлуатації обмежених ресурсів.

Список використаних джерел

1. Колот А.М. Інноваційно-інтелектуальні чинники розвитку вищої освіти як провідного інституту економіки знань / А.М. Колот // Стратегія розвитку України: соціологія, економіка, право: наук. вісн. / Ін-т міжнар. відн. Нац. авіац. ун-ту. – К., 2008. – Вип. 1–2. – С. 502–507.
2. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга, 2003. – 288 с.
3. Карпінський Б.А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель: монографія / Б.А. Карпінський, С.М. Божко. – Львів : Логос, 2005. – 256 с.
4. Бажал Ю.Л. Знаннєва економіка: теорія і державна політика / Ю.Л. Бажал // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 7. – С. 139–149.
5. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / Валерій Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4–14.
6. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь / [В.В. Борщевський, Х.М. Притула, В.Є. Крупін, І.М. Куліш]; НАН України. Інститут регіональних досліджень; [наук. ред. В.В. Борщевський]. – Львів, 2011. – 60 с.
7. Богиня Д. Українське село вмирає: національна небезпека / Д. Богиня, К. Якуба // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 56–66.
8. Мельник Л. Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень з урахуванням екстернальних ефектів / Л. Мельник. І. Дегтярьова // Економіка України. – 2011. – № 5. – С. 75–83.
9. Щерба Г.І. Регіональні проблеми досліджень українсько-польського транскордонного співробітництва / Г.І. Щерба // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: тези доповідей і повідомлень Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 4-5 листоп. 2008 р.): В 2-х т. Т. 2 / НАН України. Ін-т економіки промисловості / ред. кол.: О.І. Амоша (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2008. – 344 с. – С. 191–194.
10. Сторонянська І.З. Міжнародне міжрегіональне співробітництво: на прикладі Західного регіону України / І.З. Сторонянська. – Львів, 2002. – 210 с.